

О.С. Худолей

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА В УКРАЇНІ: СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНИ Й НОВІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Здобуття Україною незалежності поставило на порядок денний проблему збереження та охорони її національного спадку. Йдеться про дбайливе ставлення не тільки до суто економічних ресурсів держави, а й про правонаступництво її історико-культурних надбань. Питання культурної спадщини в такому разі набувають особливого значення, стають предметом наукових та навколо наукових дискусій, політичних спекуляцій, жертвою необережного ставлення та злочинних посягань. Очевидною стає потреба перегляду українського законодавства щодо збереження та охорони історико-культурної спадщини, а також у новій філософії та історіософії її трактування.

Після серії постанов та законів із збереження та охорони культурної спадщини, основні положення яких було закріплено в Конституції 1996 р., зрештою 8 червня 2000 р. було прийнято новий закон „Про охорону культурної спадщини”, відповідно до якого в Україні вступили в дію нові правові, організаційні, соціальні та економічні механізми регулювання охорони вітчизняного спадку культури [1]. Згідно зі ст. 1 цього закону під культурною спадщиною слід розуміти „сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об’єктів культурної спадщини, до яких належать – місця, споруди (витвори), комплекси (ансамблі, їх частини), пов’язані з ними території чи водні об’єкти), інші природно-антропогенні або створені людиною об’єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність” [1, 9]. Змінами до закону об’єктами культурної спадщини визнаються і рухомі предмети. До „культурної спадщини” не входять речові та писемні рухомі пам’ятки, зберігання та охорона яких регулюються законодавством про музейну та архівну справу в Україні. 30 березня 2002 р. прем’єр-міністр України підписав постанову, згідно з якою було затверджено „Положення про Державну службу охорони культурної спадщини”, що створювалася як урядовий орган у підпорядкуванні Міністерства культури і мистецтв [2]. У цьому документі міститься рекомендація Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, районним, Київській і Севастопольській міським державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування погоджувати питання утворення відповідних органів охорони культурної спадщини з Державною службою охорони культурної спадщини [2, 74].

Вже з огляду на прийняття цих законоположень у роки незалежності стали помітними величезні зрушення в українському законодавстві щодо охорони історико-культурної спадщини та культурних цінностей, змінилися концептуальні підходи до проблеми охорони та збереження нерухомих та рухомих пам’яток. Аналіз сучасної юридичної бази у галузі охорони культурної спадщини дає підстави

стверджувати, що вона є оптимальною. Однак не бракує і проблем, які пов’язані насамперед із відомчими розмежуваннями, а також конкретними механізмами реалізації положень законодавства про охорону та використання пам’яток культурної спадщини в Україні. Тут владним структурам варто було б звернутися до науковців, адже за роки незалежності у них накопичився чималий теоретичний багаж і досвід вирішення таких проблем.

У 1990-х рр. вітчизняна наука поповнилася ґрунтовними роботами, присвяченими збереженню та охороні культурної спадщини в Україні [4-10]. На початку ХХІ ст. вийшла друком серія монографій і статей, автори яких значно розширили тематично-теоретичне поле досліджень культурної спадщини України [11-16]. Автор статті ставить за мету дослідити нові теоретичні підходи збереження та охорони культурної спадщини в Україні. Об’єкт вивчення – культурна спадщина в Україні, предмет – її збереження та охорона.

Поза всякими сумнівами, здобутком останніх років у вітчизняній пам’ятоохоронній справі є узгодження її термінологічного ряду. Так, учені прийшли до найбільш оптимальних понять і категорій, які задовольняють і нове законодавство, і нову методологію досліджень культурної спадщини. Більшість фахівців (С. Кот, Д. Гринишин, Я. Дашкевич, В. Русанівський, Я. Верменич) сходяться на тому, що поняття „пам’ятка” є родовим, а тому ширшим за поняття „пам’ятник”. Певного погодження знайшла в наукових колах і дефініція „культурна спадщина”. Під нею розуміються всі нерухомі пам’ятки, тоді як до рухомих пам’яток застосовують термін „культурні цінності”. Прописку в законодавстві серед учених та громадськості отримав і термін „пам’ятка історії та культури” як такий, що оптимально відображає характерні ознаки більшості пам’яток [16, 34].

У контексті теоретичного обґрунтування збереження та охорони нерухомих пам’яток в Україні цікавими є нові підходи, запропоновані Я. Верменич до вивчення проблем історичної урбаністики, адже незаперечним сьогодні залишається те, що значна кількість нерухомих об’єктів старовини розташована у містах. Із виховної точки зору дослідити безумовно права, коли стверджує, що в історичних містах „закодовано секрети оптимальної взаємодії людини і довкілля, нев’янучої у віках краси”, а „пропаганда їхніх безцінних надбань – це турбота про вічність і продовження нашого буття в ній” [16, 36].

Нині до категорії історичних відносяться всі міста, історія яких налічує понад 300 років, а також всі обласні центри України як такі, що несуть у собі великий культурний потенціал. Постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. було затверджено список історичних населених місць України (міста і селища міського типу) у кількості 401. Великий позитив учені вбачають у тому, що цей документ, зрештою, офіційно закріпив визнані дати заснування українських історичних міст або перші писемні згадки про них [16, 28, 29, 33].

Я. Верменич подає перелік українських наукових установ, в яких проводиться робота з дослідного освоєння, охорони та використання містобудівної спадщини. Серед них Інститут історії України та Інститут археології НАН України, Центр пам’ятознавства НАН України й Українське

товариство охорони пам'яток історії та культури, Київський науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури і містобудування, Український державний інститут проєктування міст, Державний науково-дослідний інститут будівельних конструкцій Інституту архітектури, Львівський інститут „Укрзахідпроектреставрація”, Національний університет „Львівська політехніка”, інші не менш авторитетні інституції. Проте термінологічний інструментарій вітчизняного містознавства, схоже, не задовольняє дослідницію сповна, оскільки залишається не досить унормованим [16, 24]. Поряд стоять проблеми практично-прикладного порядку. На сьогодні, як стверджує Я. Верменич, „відсутні методики розрахунку допустимих навантажень урбанізації, транспортного тиску на старовину, що підлягає збереженню й оновленню” [16, 22].

Переходячи до інших проблем збереження та охорони культурної спадщини, окремо варто наголосити на тих, що для законодавця, дослідників та громадськості залишаються достатньо суперечливими, неоднозначними і навіть болочими. Більшість із них пов'язана з культурними набутками воєнної доби. У зв'язку з цим сьогодні, безсумнівно, існує потреба звернути увагу на той факт, що після закінчення Другої світової війни в УРСР, при збільшенні питомої ваги пам'яток воєнного лихоліття та революційної доби, було значно скорочено фонд пам'яток, що репрезентували дорадянські часи в історії України. Так, на початку 50-х рр. ХХ ст. із 47 тис. пам'яток історії, археології та мистецтва, внесених до республіканського реєстру, 90 % становили пам'ятки, пов'язані з подіями Другої світової війни [15, 133]. Цілком можна зрозуміти здивування канадського професора Р. Сербина величезною кількістю пам'ятників, присвячених цій трагічній війні в Україні, адже їх було значно більше, ніж усіх уцілілих пам'яток довговікової української історії. „З'явилися, – пише історик, – гігантські непривітні споруди, присвячені Матері-Росії та Матері-Вітчизні, від яких не випромінювала ані материнської теплоти, ані жіночої ніжності. Одну таку споруду Брежнєв відкрив у столиці України, і ця фігура до сьогодні знухається над ніжним профілем Київських гір” [17, 83].

В. Горбик і Г. Денисенко справедливо, на наш погляд, відзначають, що дослідження пам'яток радянського періоду зазнають сьогодні найбільших концептуальних змін [15, 138]. Ризька Хартія „Про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини” 2000 р., яку цитують дослідники, передбачає реконструкцію насамперед тих пам'яток, що становлять надзвичайну художню цінність для історії та культури певного регіону. Вчені підтримують цей принцип [15, 141]. І тут, в ситуації з пам'ятками радянської доби, виникає певна розбіжність між загальною концепцією у пам'яткоохоронній справі України (яка, здавалося б, цілком справедливо направлена на максимальне збереження якомога більшої кількості вицілілих пам'яток, у тому числі радянського періоду її історії) та принципом високої художньої цінності й автентичності пам'яток культурної спадщини. Більшість пам'ятників, як і назв вулиць, що були в свій час встановлені на честь революційних більшовицьких вождів, „народних месників” та фронтових героїв, не завжди вписуються в загальнонаціональний контекст української історії.

Іноді, навпаки, деякі з них нагадують українцям про жахливі моменти у їхньому житті, викликають обурення громадськості. У зв'язку з цим, на наш погляд, необхідно провести виважену і копійку практичну роботу з виявлення пам'яток радянської доби, які не становлять надзвичайної історичної й художньої цінності для культури України та її окремих регіонів, а державним установам та громадським організаціям фінансувати реставрацію тільки тих пам'яток, які є предметом естетичного поцінування та національної пам'яті. Такий підхід буде виправданий і законодавчо, і з громадського погляду, і, зрештою, зекономить кошти на збереження та охорону більш цінних пам'яток культурної спадщини.

У зв'язку з цим доцільно буде, на наш погляд, навести думку В. Литвина, який вважає, що „культура і держава – взаємозв'язані, взаємозалежні і взаємозобов'язуючі системи”. „В ідеалі, – зазначає вчений, – держава повинна бути культурною системою, здатною до самоорганізації та самооновлення. Відповідно належить утвердити такі механізми саморегулювання, які забезпечували б нерозривність національних традицій, органічне функціонування сфер культури, моралі, всього комплексу ціннісних орієнтацій, консолідували націю і відкривали їй перспективу самореалізації” [13, 12]. Навряд чи наша нація і кожен її представник реалізує себе, якщо в українській культурній спадщині будуть збережені і законсервовані „найкращі зразки” радянського тоталітарного пролеткульту. Втім теоретична відмова від деяких культурних „здобутків” радянської України, мабуть, ще не скоро підтвердиться практичними кроками.

Підсумовуючи, відзначимо, що нова філософія пам'яткоохоронної справи, що ґрунтується насамперед на законодавстві незалежної України та сучасних підходах вітчизняних учених, перебуває у стані свого теоретико-методологічного переосмислення й оновлення, а в деяких випадках знаходиться лише на стадії формування. „Залізну завісу”, що довгі роки відділяла українських дослідників від світових стандартів культурного поцінування, нарешті, скинуто, попереду стоять нові теоретичні та практичні завдання.

1. Закон України „Про охорону культурної спадщини” / Урядовий кур'єр. – 2000. – № 124. – 12 липня.
2. Постанова Кабінету Міністрів України „Про утворення Державної служби охорони культурної спадщини” // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14.
3. Акуленко В.І. Охорона пам'яток культури в Україні 1917–1990 рр. – К.: 1991.
4. Заремба С. Пам'яткознавство України історія і сучасність // Праці центру пам'яткознавства. – К., 1992. – Вип. 1.
5. Заремба С. Пам'яткознавство України: історія, теорія, сучасність. – К., 1995.
6. Кот С. Термін „пам'ятка” і „пам'ятник” у пам'яткознавстві // Праці центру пам'яткознавства. – К., 1992. – Вип. 1.
7. Пошк В. Історико-культурне середовище: роздуми над проблемою // Праці центру пам'яткознавства. – К., 1992. – Вип. 1.
8. Алексєєв Ю., Кравченко Н. Пам'ятки історії і культури в сучасному суспільстві: проблеми охорони, збереження, вивчення і використання // Теоретичні проблеми вітчизняної історії, історіографії та джерелознавства. – К., 1993.
9. Горбик В., Денисенко Г., Скрипник П. Пам'ятки України: проблеми збереження і дослідження. – К.: Інститут історії України НАН України, 1994.

10. Горбик В. *Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження*. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998.
11. Литвин В. *Україна: досвід та проблеми державотворення: 90-ті рр. ХХ ст.* – К.: Наукова думка, 2001.
12. Литвин В. *На шляху державного самоствердження України. 11 років незалежності – історія і сьогодення* // Віче. – 2002. – № 9.
13. Литвин В. *Самоствердження України: нелегкий поступ* // Український історичний журнал. – 2003. – № 1.
14. Горбик В., Денисенко Г. *Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні (початок)* // Український історичний журнал. – 2003. – № 3.
15. Горбик В., Денисенко Г. *Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні (закінчення)* // Український історичний журнал. – 2004. – № 2.
16. Верменич Я. *Теоретико-методологічні проблеми історичної урбаністики* // Український історичний журнал. – 2004. – № 3.
17. Сербин Р. „Велика Вітчизняна війна”: советський мит в українських шатах // Сучасність. – 2001. – № 6.

Н.В. Сушко

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ЧЕРКАЩИНІ

Звертаючись до історії світового туризму слід зазначити, що ще в Англії у 1841 р. Томас Кук відкрив епоху організованого туризму. Він організував першу подорож залізницею, в якій взяло участь більше п'ятисот англійців. Кук створив туристичне товариство та почав розвивати масовий туризм. Він організував екскурсії і відкрив світ подорожей для людей середнього класу. Саме з цього часу почалася ера розвитку туристичної індустрії [1, 6]. Розвиток масового туризму в світі дав поштовх для розвитку індустрії туризму і суміжних галузей.

Туризм в Україні став одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури. Тому для розбудови туристичної галузі виникла необхідність постійно вдосконалювати правову базу, забезпечувати раціональне використання та збереження туристичних ресурсів, створювати ефективну систему туристичної діяльності для задоволення потреб внутрішнього та іноземного туризму, залучати громадян до раціонального використання вільного часу та до проведення змістовного дозвілля, ознайомлення з історико-культурною спадщиною, природним середовищем та організацією оздоровлення населення [2, 8].

У проблемі дослідження розвитку туристичної галузі, розробка цікавих туристичних маршрутів завжди посідала важливе місце. Багато науковців, таких, як А. Гончарук, А. Михайлова, Л. Гончаренко, Т. Клименко, у своїх працях висвітлювали цю проблему. Не можна не відзначити й того, що в науковій літературі мали місце поодинокі дослідження, в яких досліджувалася історія розвитку туристських маршрутів, пов'язаних з історичними місцями Черкащини.

У цій статті автор ставить за мету з'ясувати етапи розвитку екскурсійних маршрутів на Черкащині та аналізує нові тенденції щодо їх впровадження. Об'єкт

вивчення – туризм Черкащини, предмет – історія екскурсійних маршрутів краю.

Для знайомства з історичними місцями Черкащини організовано туристичні маршрути. Історію розвитку екскурсійної та туристської роботи можна дослідити на основі архівних документів, які зберігаються в фондах державних архівів та згадуються в наукових працях істориків та краєзнавців.

В архівних документах Черкаського держархіву області є відомості про утворення в 1923 році Черкаського окружного комітету з охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи [4, 3]. В цей час розпочалася робота з обліку та охорони археологічних і культурних пам'яток мистецтва, а також розробка туристсько-екскурсійних заходів [5, 227]. Зі створенням у 1926 році Шевченківської (Черкаської) окружної комісії з охорони пам'яток культури і природи при окрінспектурі народної освіти робота в цьому напрямі активізувалася. Ця комісія розробила перші туристські маршрути Черкащиною.

Першим маршрутом були охоплені Черкаси, Канів, Шевченківський заповідник „Могила Т.Г. Шевченка”. Другий маршрут охоплював Черкаси, Бужин, Чигирин, Суботів, Медведівку, Кам'янку, Смілу [5, 228].

Для вивчення історичних місць області та проведення екскурсійно-туристичної діяльності в 1954 році була створена Черкаська обласна екскурсійно-туристська станція. Нею розроблялися маршрути, пов'язані з історичними місцями Черкащини [6, 3].

У 1957 році методист обласної екскурсійно-туристської станції А.І. Гончарук розробив для школярів маршрут подорожей шевченківськими місцями. Його було рекомендовано розпочати з міста Шполи. Тут юні туристи-краєзнавці знайомилися з життям учнів школи-інтернату і відпочивали, а потім направлялися до міста Ватутіне, звідки берегами річки Шполки прямували до села Шевченкове. Від села Шевченкове за 5 кілометрів розташоване село Будище, у якому колись була літня дача пана Енгельгарда, де за козачка служив Тарас Шевченко. Тут зберігся дуб-велетень, в дуплі якого Тарас ховав свої перші малюнки і папери з творами. Від села Будище до села Моринці сім кілометрів. Тут народився Т.Г. Шевченко, якому в 1956 році відкрито пам'ятник – бронзове погруддя. Від села Моринці маршрут проходить до міста Корсунь-Шевченківський. Це давнє історичне місто, засноване Ярославом Мудрим як фортеця. У травні 1648 року в районі Корсуня Богдан Хмельницький оточив і знищив військо польської шляхти. У Корсуні в 1859 році 9 днів прожив Т.Г. Шевченко. По дорозі до Канева великий поет не раз навідувався до села Гарбузин. Місто Канів відоме ще з XI століття. На Чернечій горі похований великий український поет Т.Г. Шевченко. У парку міста Канева похований дитячий письменник А.П. Гайдар і російський артист О.П. Ленський. Неподаляк від Канева знаходиться садиба відомого українського вченого-фольклориста М.О. Максимовича. У свій час у нього гостювали М.В. Гоголь і Т.Г. Шевченко. Закінчувався маршрут у місті Черкаси [7, 5-13].

У 1958 році було створено „Супутник”, який до початку дев'яностих років обслуговував тільки дітей і молодь. Ця організація намагалася зробити туризм масовим та залучати різні категорії населення до вивчення рідного краю [8].